سیستەمی خێڵەکی وەک تایبەتمەندییەکی بنەڕەتی مرۆڤ

ئەوەی کە مرۆڤ گروپ پێکدەهێنن و ڕەزامەندی و شانازییەکی قووڵ لە پەیوەندییە خێزانییەکانەوە وەردەگرن و بەهۆی پابەندبوون بە گروپە ڕکابەرەکانەوە، بەرگری لە خۆیان دەکەن، یەکێکە لە هەڵس و کەوتە سروشتی و کولتوورییەکەی خۆیان.

ئەگەر گروپێک بە ئامانجێکی دیاریکراوەوە پێکهاتبێت، بێگومان سنوورەکانیشی ئاواڵە دەمێننەوە. بنەماڵەکان لە حاڵەتی ئاسایی خۆیاندا وەک گروپی لاوەکی یەکدەخرێن، باوەکوو زۆرجار بەهۆی دڵسۆزی بۆ گروپەکانی دیکە لێک هەڵدەوەشێنەوە. هەمان شت بۆ هاوپەیمانان، تازەهاتووان، ئەو مرۆڤانەی لە ئایینێکەوە بۆ ئەویتر دەگۆڕێن، مرۆڤی زێدەڕۆی نامووسی و خەیانەتکاران کە لە گروپەکانی تر لایانداوە، بە هەمان شێوازە. ئەندامانی ئەو گروپانە ناسنامە و مافی هەندێک ئیدیعای کەسیی تایبەت بەخۆیان پێدەدرێت. بە پێچەوانەوە هەموو ئەو شکۆ و سەروەت و سامانەی تاک بەدەستی دەهێنێت، شوناس و دەسەڵات بە ئەندامانی گروپەکەی دەبەخشێت.

گروپە مۆدێرنەکان لە ڕووی دەروونییەوە لەگەڵ هۆزەکانی سەردەمی پێش مێژوو و مێژووی کۆندا باش دەگونجێن. لەڕاستیدا ئەم چەشنە گرووپانە ڕاستەوخۆ لە کۆمەڵەکانی پێش مرۆڤە سەرەتاییەکانەوە سەریان هەڵداوە. ئەو غەریزەیەی کە مێرووەکان بەیەکەوەیان

دەبەستێتەوە، بەرهەمی بایۆلۆژی هەڵبژاردەی سروشتی ژیانی بەکۆمەڵە. مرۆڤ پێویستیان بە خێڵێکە کە ناسنامە و گرنگی کۆمەڵایەتی خۆیان لە جیهانێکی پڕ ئاژاوە و ئاڵۆزدا پێدەبەخشێت و سەرلێشێواوی و مەترسییەکانی ژینگەیان بۆ کەمدەکاتەوە. جیهانی کۆمەڵایەتی هەموو مرۆڤێکی مۆدێرن تەنیا خێڵێك نییە، بەڵکو سیستەمێکە لە خێڵە سەریەککەوتووەکان و یەکگرتووەکان کە بە دەگمەن ئاراستەیەکی تاکەکەسی تێیدا گونجاو دەبێت. مرۆڤ چێژ لە کارتێکەریی هاوبەش لەگەڵ کەسانی هاوبیر وەردەگرن و هەوڵدەدەن بۆ ئەوەی باشترینەکان بن: ڕەنگە بۆ ئەندامێکی سوپایی نوخبە، ئەندامی زانکۆیەکی نوخبە، ئەندامی کارگێڕی کۆمپانیایەک، باوەڕدارێکی ئایینی، برایەتییەک، یان ئەندامی گرووپێکی پارێزەری ژینگە - یان هەر لایەنگرییەک کە بۆ بەرژەوەندی لەگەڵ گروپە کێبڕکێکارەکانی دیکە پێك بێت.

لە سەرانسەری جیهاندا، مرۆڤ لە ترسی لێکەوتەکانی، لەمڕۆدا گەلێك وریان خۆ لە شەڕ لادەن و هاوکاتیش ڕوو لە ململانییە وەرزشی و هەڵسوکەوتە ئەخلاقییەکانی دەکەن. پێویستی بەشدار بوون لە ئەندامێتی گروپێك و باڵادەستیی گروپەکە دەتوانرێت لەگەڵ سەرکەوتنی شەڕکەرانی سەردەمی پێشوو هەڵسەنگێندرێ و بەهەمان شێوە مرۆڤ ڕازی ڕاگرێ. وەک هاووڵاتییە ڕێک و پێک و جوانەکانی واشنگتۆن دی سی کە لە سەرەتای شەڕی ناوخۆی ئەمریکادا لەبەر دەروازەکانی شارەکە بۆ بینینی یەکەم کێبەرکێ یاخود بەناو یاری نێوان گا و مرۆڤ قوت بوونەوە، و ئەوانیش بەوپەڕی خۆشحاڵییەوە چاوەڕێی ئەزموونی ئەو یارییە دەکەن. تەنیا سەیرکردنەکە هەستێکی بەرزکەرەوەیە بۆ لایەنگران: جل و بەرگی هاوشێوە ، ئامێرەکان، جام

یاخود وەرگرتنی جامی سەرکەوتوویی و پەرچەمی گرووپی، هەروەها کچە سەماکارە نیوە ڕووتەکانیش. تاقمێك لە لایەنگران جلوبەرگی سەیر لەبەر دەکەن و خۆیان دەڕازێننەوە بۆ ڕێزلێنان لە تیمەکەیان؛ دوای هەر سەرکەوتنێک ئاهەنگی سەرکەوتن ڕێکدەخەن؛ زۆرێک، بە تایبەت گەنجانی کەم تەمەن وەك سەردەمی شەڕکەرەکان، هەموو ترسێک فڕێ دەدەنە لاوە و بە تەواوی خۆیان دەدەنە دەست ڕۆحی کێبەرکێ یاخود یارییەکە و ئەو ئیکستازیی خۆشییەی کە بەدوایدا دێت. کاتێک لە ئێوارێیەکی مانگی پووشپەڕی ساڵی ١٩٨٤لە لیگای یاری بەسکتبالدا تیمی بۆستن سێڵتیکس "Boston Celtics" لە بەرامبەر لۆس ئانجلێس لیکەرز "Los Angeles Lakers"دا یاریی کرد، تیمەکە لە ئیکستازدا واتە ئەوپەڕی چێژدا بوو و مانترا یاخود وزەی ئەرێنی ئەوان بریتی بوو لە "Celts Supreme!". ڕۆجەر براون "Roger Brown"، پسپۆڕی دەروونناسی کۆمەڵایەتی کە چاودێری کاریگەرییەکانی یارییەکەی کردووە، ڕوونیکردووەتەوە: " تەنیا یاریزانەکان نەبوون هەستی شانازییان بەرز ببۆوە، بەڵکو هەموو لایەنگرەکانیشیان. لە بەشی باکووری مەیدانەکەدا هەستی چێژوەرگرتن گەلێك بەرزتر بوو. لایەنگران لە یاریگاکە و شوێنەکانی دەوروبەری ڕژانە دەرەوە و وەک ئەوەی هەڵفڕن دەستیان کرد بە سەما، جگەرە بە گۆشەی لێویان بوو، دەستیان بەرزدەکردەوە و بە دەنگی بەرز هاواریان دەکرد. کاپووتی ئۆتۆمبێلێک کاتێک نزیکەی سی کەس لەسەری وەستابوون و هەڵبەز هەڵبەزیان دەکرد و هاواریان دەکرد، بە تەواوی تەخت کرا و شۆفێرەکەش - کە خۆیشی یەك لە لایەنگران بوو – بێ ئەوەی پێی ناخۆش بێ بە خۆشحاڵییەوە زەردەخەنەی لەسەر لێو بوو. نمایشێکی بێ ئامادەکاری ئۆتۆمبێلەکان لە شەقامەکاندا وەڕێکەوتن و بەردەوام بووقیان لێدەدا. پێم وا نەبوو ئەم لایەنگرانە تەنیا بۆ تیمەکەیان

دڵخۆش بن یان هەست بە یاریزانەکان بکەن، بەڵکوو خۆیان لەسەر هەورەکان و قاتی حەوتەمی ئاسمان دەبینییەوە. لەو ئێوارەیەدا، هەستی خۆبەگەورەزانیی هەر تاکە لایەنگرێک بەرز بووەوە؛ ناسنامەیەکی کۆمەڵایەتی بە شێوەیەکی دوورلەباوەڕ سوودی بە مرۆڤ دەبەخشی."

براون خاڵێکی گرنگیتریشی لێ زیاد دەکات: " خۆپێناسەکردن لەگەڵ تیمێکی وەرزشی و ڕەزامەندیی گروپەکە سوودێکی هەیە کە ناسنامەیەکی تایبەت بۆ لایەنگرانی پێکدێنێ و زۆرجار خۆیان لەگەڵ سەرکەوتووییەکانی تیمەکەیان پێناسە دەکەن. بۆ ئەوەی لایەنگری سێڵتیکس بیت، پێویست ناکات لە بۆستن لەدایک بووبێت، تەنانەت پێویست ناکات لەوێ بژیت یان ئەمریکایی بیت و هەمان شت بۆ ئەندامانی تیمەکەش هەر ڕاستە. وەک تاک یان لە ژێر فەرمانی ئەندامێتی گروپەکانی تردا، هەردوو لایەنگران و ئەندامانی تیم دەتوانن زۆر ڕەخنەگرانە سەیری یەکتر بکەن، بەڵام ئەو کاتەی پەیوەندی بە سێڵتیکسەوە هەبێ، هەمووان سواری شەپۆلیکی وەك یەك دەبن."[٢٣]

ئەزموونی ساڵانێک تاقیکردنەوە لە دەروونناسی کۆمەڵایەتیدا دەریخستووە کە مرۆڤ چەندە خێرا و بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە بەسەر گرووپدا دابەش دەکرێن و سەریان بۆ دادەنەوێنن و دواتر بۆ بەرژەوەندی گروپەکەی خۆیان لە هەنبەر گرووپەکنیتردا دەوەستن و بەربەرەکانیان دەکەن. تەنانەت کاتێک گروپە تاقیکارییەکان بە شێوەیەکی هەڕەمەکی و بێ پلانی پێشتر دارێژراو ڕێکدەخرێن و دواتر ناسنامە دروست دەکەن بۆ ئەوەی ئەندامەکان بتوانن خۆیانی پێ

[٢٣] Zitiert nach Roger Brown, *Social psychology*, New York ٢١٩٨٥, S. ٥٥٣.

پێناسە بکەن سەرەڕای ئەوەی ئەساسنامەکەشیان بێ بایەخ و بێ مانا بێ، زۆرناخایەنێ لایەنگری لەناو گروپەکاندا سەرهەڵدەدا. ئەوەیکە گروپەکان لەسەر پارە یاری دەکەن یان خۆیان وەک ئەو کەسانە دەناسێنن کە حەزیان لە نیگارکێشێکی ئەبستراکت هەیە بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ نیگارکێشێکی دیکە، هەمیشە گروپە بیانەکەیان دەخرێنە ژێر دەستی گروپەکەی خۆیانەوە. بەردەوام "نەیارەکانیان" بە کەمتر "خۆشەویستیی بێ بایەخ"، کەمتر "دادپەروەرانە"، کەمتر "متمانەپێکراو" و کەمتر "لێهاتوو" لە ئەژمار دێنن.

لە جەختکردنەوە و یەکپارچەیی خۆیدا، مەیلی پێکهێنانی گروپ و لایەنگری لە ئەندامانی گروپ، هەموو نیشانەکانی دەگەڕێنەوە سەر غەریزە.[٢٤] دەکرێ بڵێین لایەنگریکردن لە گروپەکان بەهۆی ڕاهێنانی پێشوەختەوە بۆ پەیوەستبوون بە ئەندامانی خێزان و یاریکردن لەگەڵ منداڵانی گەڕەکەکاندا خوڵقێندراوە. بەڵام ئەگەر ئەم جۆرە ئەزموونانەش دەوریان هەبێت، ئەمە دەبێتە نموونەیەک لە دەروونناسیدا کە بە "ئامادەیی بۆ فێربوون" ناسراوە، واتە مەیلی زگماکی بۆ فێربوونی شتێک بە گورجی و بەشێوەی یەکلاکەرەوە. ئەگەر مەیلی لایەنگریکردن لە گروپ هەموو ئەم پێوەرانە لەخۆ بگرێت، ئەوا بە ئەگەری زۆر هەڵس و کەوتێکی میراتییە. لەم حاڵەتەدا دەتوانرێت بە شێوەیەکی مەنتقی وا دابنرێ کە لە ڕێگەی گەشەسەندن و لە ڕێگەی هەڵبژاردەی سروشتییەوە پەرەی پێدراوە. نموونەی سەرنجڕاکێشی دیکەی ئامادەیی مرۆڤ بۆ فێربوون بریتین لە زمان، فەرهەنگ، خوڕافات، ئایین و هتد.

---

[٢٤] Roger Brown, *Social psychology*, New York: Free Press ٢١٩٨٥; Edward O. Wilson, *Die Einheit des Wissens*, Berlin ١٩٩٨ (Orig. ١٩٩٨).

ئەگەر لە ڕاستیدا هەڵس و کەوتی گرووپی تەنیا غەریزەیەک بێت کە لە ڕاهێنانی ئامادەییدا دەردەکەوێت، پێویستە بتوانین لە منداڵانی زۆر بچووکدا چاوەڕوانی نیشانەکانی بکەین. تەواو ئەم دیاردەیە لەلایەن دەروونناسانی مەعریفیەوە چاودێری کراوە. منداڵی تازە لەدایک بوو لەڕادەبەدەر هەستیارن بەرامبەر بە یەکەم دەنگەکان کە دەیبیستن، ڕوخساری دایکیان و دەنگی زمانی زگماکی خۆیان. دواتر سەرنجیان بۆ ئەو کەسانە ڕادەکێشرێ کە ئاخافتنیان لە زمانی زگماکی خۆیان نیزیکن. منداڵانی پێش قوتابخانە مەیلیان هەیە هاوڕێیەتی لەگەڵ ئەو کەسانە بکەن کە بە زمانی زگماکی خۆیان قسە دەکەن. ئەم پەسەندکردنانە پێش تێگەیشتنی مانادار لە زمان دەست پێدەکەن و کاتێک نیشان دەدرێن کە زمانەکە لە زاراوە جیاوازەکان بە تەواوی تێبگات.[٢٥]

پاڵنەری بنەڕەتی بۆ پێکهێنانی ئەندامێتی گروپ و وەرگرتنی ڕەزامەندی و پەیوەندیی قووڵ، دەتوانرێت بە ئاسانی لە ئاستێکی باڵاتردا بۆ کۆمەڵگا خێڵەکییەکان بگوازرێتەوە. مرۆڤ مەیلیان بەرەو ئیتنۆسەنتریزم "ethnocentrism" هەیە. ڕاستییەکی تاڵ و ئازاردەر، کە تەنانەت لە بارودۆخی ئازادی هەڵبژاردنیشدا تاکەکانی ناو کۆمەڵ ڕەنگی پێست، نەتەوە، بنەماڵە یان ئایینی خۆیان پێ باشترە و وەپێش ئەوانیتری دەخەن. ئەوان باشتر و ئارامتر لە بابەتە تایبەتەکان یان لە بواری بازرگانیدا متمانەیان پێدەکەن و بۆ ژیانی هاوبەش زیاتر وەک هاوسەری خۆیان هەڵیاندەبژێرن. بەڵام لە لایەکیترەوە کاتێک ڕوون دەبێتەوە کە ئەندامێکی گرووپەکانیتر ڕەفتارێکی نادادپەروەرانە بکات یان بە شێوەیەکی ناشایستە پاداشتی درابێتەوە خێراتر تورە دەبن.

[٢٥] Katherine D. Kinzler, Emmanuel Dupoux, Elizabeth S. Spelke, «The native language of social cognition», in: *PNAS* ١٠٤(٣٠): ١٢٥٧٧–١٢٥٨٠ (٢٠٠٧).

هەروەها کاردانەوەی دوژمنکارانەیان دەبێت کاتێک کەسێکی دەرەوەی گروپ بێتە ناو خاکیان یان دەست لە سەرچاوەکانیان وەربدات. ئەدەب و مێژوو پڕە لە باسکردنی ئەو چەشنە حاڵەتانە و بەدواداهاتنی کردەوەی توند و تیژی، وەک ئەم سووڕەیەی خوارەوە لە کتێبی تەوراتی مووساییەکاندا (دادپەروەر٦- ١٢،٥): "گیلعادەکان "Gileadites" لە پێش ئەفرایمەکانەوە "Ephraim" شوێنە تەسکەکانی دەوروبەری ڕووباری ئوردۆنیان داگیرکرد. ئێستا کاتێک یەکێک لە پەنابەرەکانی ئەفرایم بیگوتبا: لێگەڕێ با من بکەومە سەرەوە! پیاوانی گیلعاد پێیان دەگوتن: ئایا تۆ ئەفرایمیت؟ ئەگەر بیگوتبا نا! ناچاریان دەکرد وشەی "شیبۆلێت" دووپات کاتەوە. ئەگەر بیگوتبا "زیبۆلێت" چونکە پیتی "ش" پێ نەتوانیی گۆ بکات، دەیانزانی لە خۆیان نییە، دەیانگرت و لەو شوێنە وەدەریان دەنا." [دەگوترێ لە سەردەمی سمکۆ دا مرۆڤی بەتەیبەت عەجەمیان بە گۆ کردنی وشەی "پڵاو" تاقی دەکردەوە.(وەرگێڕ)].

لە زنجیرەیەک تاقیکردنەوەدا، کاتێک لە پەنا وێنەی مرۆڤی ڕەش و سپی ئەمریکی وێنەی بە ڕەنگی پێستی جیاوازتریان یەک لە دوای یەک بە خێرایی پیشانداوە، ئەمیگدالا "Amygdala" کە ناوەندی ترسە لە مێشکدا، هێندە خێرا و نادیار چالاک بووە کە ناوچە هۆشیارەکانی مێشک نەیانتوانیوە کاردانەوەکانی وەربگرن. ئەو کارە بە سادەیی نەیتوانی جۆرێکیتر بێ، لە لایەکی دیکەوە، کۆنتێکستی گونجاو دابین کرابوو - بۆ نموونە کە پزیشکی ڕەشپێست و پیاوێکی سپی پێست نەخۆشەکەی بووە – بەو شێوەیە دوو ناوچەی دیکەی مێشک چالاك بووە کە پەیوەندییان بە ناوەندەکانی ڕاهێنانی بەرز (Gyrus cinguli و dorsolateralen präfrontalen Cortex)ەوە بووە و چوونە ژووری ناو ناوەندی ئەمیگدالا "Amygdala"یان لاواز کردووە.[٢٦]

[٢٦] Jeffrey Kluger, «Race and the brain», in: *Time*, S. ٥٩ (٢٠,١٠,٢٠٠٨).

لە ڕێگەی هەڵبژاردەی سروشتی گروپەوە بەشە جیاوازەکانی مێشک سەریان هەڵداوە کە بەرزترین بەها بە گروپەکەوە دەبەستێتەوە. ئەوان مەیلی دابەزاندنی ئەندامانی دەرەوەی گروپەکە پەیڕەو دەکەن یان بە پێچەوانەوە کاریگەرییە دەستبەجێ و سەربەخۆکانی ئەم مەیلە سەرکوت دەکەن. هەستی تاوانبارییەکی کەم یان هیچ، چێژی سەیرکردنی ڕووداوە وەرزشییە توندوتیژەکان و فیلمە جەنگییەکان تێکدەدات، بە مەرجێک ئەمیگدالا دەرهێنەری کردارەکە بێت و هەڵسوکەوتەکە بە شێوەیەک پەرە بستێنێ کە دوژمن لە کۆتاییدا بە شێوەیەکی جێگەی ڕەزامەندی شکستی پێبهێنرێت.

درێژەی هەیە ...